

УДК 338.439.5:637.1

Божидарнік Т.В., д.е.н., професор

Луцький національний технічний університет

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР У МОЛОКОПРОДУКТОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ

У статті досліджуються інституціональні та економічні передумови формування сучасних підприємницьких структур у молокопродуктовому ланцюзі. Розглянуто перспективи формування перспективних організаційно-правових форм підприємницької діяльності у молокопродуктовому підкомплексі агропромислового комплексу Волинської області. Проаналізовано динаміку виробництва молока на одну особу та рівень рентабельності виробництва даного виду продукції у сільськогосподарських підприємствах. Запропоновано на базі молокопереробного підприємства та виробників сирого молока створити кластерне утворення, яке дозволить узгодити цілі органів регіональної влади, суб'єктів молокопродуктового підприємства, фінансово-кредитних установ в напрямі підвищення рівня капіталізації переробки молокосировини.

Ключові слова: підприємницька структура, рентабельність, кластер, молочне скотарство, молокопереробне підприємство.

Bozhydarnik T.

INSTITUTIONAL AND ECONOMIC BACKGROUND OF MODERN BUSINESS STRUCTURES IN THE DAIRY SUBCOMPLEX

This article examines the institutional and economic conditions shaping modern business structures in the milk chain. The prospects of the formation of advanced organizational forms of business in dairy subcomplex agriculture Volyn region. The dynamics of milk per capita and the level of profitability of this type of production in agricultural enterprises. Proposed on the basis of milk processing companies and producers of raw milk a cluster formation, which will align goals of regional authorities, economic dairy businesses, financial institutions towards increased capitalization processing of raw milk.

Key words: business structure, profitability, cluster, dairy cattle, dairy plants.

Божидарник Т.В.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР В МОЛОКОПРОДУКТОВОМ ПОДКОМПЛЕКСЕ

В статье исследуются институциональные и экономические предпосылки формирования современных предпринимательских структур в молокопродуктовой цепи. Рассмотрены перспективы формирования перспективных организационно-

правових форм підприємницької діяльності в молокопродуктовому підкомплексі агропромислового комплексу Волинської області. Проаналізована динаміка виробництва молока на душу населення і рівень рентабельності виробництва даного виду продукції в сільськогосподарських підприємствах. Предложено на базі молокопереробляючого підприємства і виробителів сирого молока створити кластерне формування, яке дозволить узгодити цілі органів регіональної влади, суб'єктів молокопродуктового підприємництва, фінансово-кредитних установ в напрямку підвищення рівня капіталізації переробки молокасиру.

Ключові слова: підприємницька структура, рентабельність, кластер, молочне скотарство, молокопереробляюче підприємство.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Левова частка проблем інтенсифікації виробництва та переробки молока і тим самим стабілізації ринку молока і молокопродуктів залежить від інституціоналізації організаційно-правових форм підприємницької діяльності у молокопродуктовому підкомплексі, які найбільшою мірою відповідають вимогам високоінтенсивного розвитку окремих складових молокопродуктової вертикалі [2]. Інституціоналізація перспективних форм підприємницької діяльності у молокопродуктовому підкомплексі АПК має відштовхуватися від структурних особливостей даного сегмента національного господарства. Основними підсистемами цього сегмента є одноосібні господарства та підприємницькі структури, які займаються молочним скотарством, а також молокопереробні підприємства. Від взаємодії цих суб'єктів на ринку молока залежить конкурентоспроможність та доступність готової продукції, вчасне поповнення обігових коштів, а також соціально-економічне піднесення сільських територій.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми створення та функціонування підприємницьких структур у молокопродуктовому підкомплексі розглядаються у працях багатьох вчених [1; 3-12]. Одна група вчених акцент робить на необхідності формування підприємницьких структур, що забезпечать інтеграцію сировинної бази та потужностей молокопереробних підприємств, інша, – на доцільності створення інтегрованих структур на базі молокопереробних підприємств та молочарських кооперативів, що формуються на основі об'єднання особистих селянських господарств. Враховуючи значну потребу молокопродуктового

підкомплексу в інвестиційних ресурсах та його низьку інвестиційну привабливість, необхідно формувати підприємницькі структури на основі державно-приватного партнерства, що сприятиме ефективній реалізації перспективних проектів розбудови індустрії молочного скотарства й молочної промисловості та супроводжуватиметься безпосередньою участю органів державного управління і місцевого самоврядування як суб'єктів реалізації аграрної політики держави.

Цілі статті. Метою статті є виявлення економічних та інституціональних передумов формування сучасних підприємницьких структур у молокопродуктовому підкомплексі регіону аграрної спеціалізації, які дозволять поєднати ресурси та організаційні заходи усіх зацікавлених сторін в напрямі підвищення рівня капіталізації заготівлі та переробки молокосировини.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У регіонах, де відсутні потужні центри інвестиційної активності, розширене відтворення потенціалу молокопродуктового підкомплексу є неможливим без активного впливу органів регіональної виконавчої влади. Такий вплив є найбільш дієвим в умовах державно-приватного партнерства. Однією з найбільш перспективних та ефективних форм державно-приватного партнерства є молокопродуктовий кластер, організаційна структура якого, як правило, представлена мережею постачальницько-збутових організацій, товаровиробників, споживачів, інфраструктурних підрозділів, освітніх та дослідницьких інститутів, а також органів місцевої влади.

Саме молокопродуктовий кластер створює необхідні передумови для централізації ресурсів багатьох дрібних виробників молокосировини з метою реалізації спільних для них інвестиційних проектів, адже ці виробники самостійно не спроможні забезпечити достатню концентрацію капіталу та усунути негативні впливи зовнішнього середовища. Формування кластерів зробить більш доступними кредитні ресурси комерційних банків та небанківських фінансово-кредитних установ, які увійдуть в кластер.

Необхідність створення кластерів зумовлена тим, що в сучасних умовах прикметною особливістю молочної галузі є

залежність виробників молочної сировини від галузей, які приймають участь у зберіганні, переробці та реалізації молочної продукції. Розширення обсягів виробництва молока, покращення умов його зберігання і транспортування, інвестиційного забезпечення проектів диверсифікації виробництва молочної продукції вимагає консолідації зусиль не тільки учасників молокопродуктового комплексу, але й установ і організацій, які побічно до цього причетні.

Отже, виникає гостра необхідність у налагодженні організаційно-економічних зв'язків між всіма учасниками технологічного ланцюга. Кластерна форма організації молокопродуктового бізнесу усуне ряд інституціональних розривів, які існують у взаємовідносинах між основними учасниками молокопродуктової вертикалі, наблизить аграрний блок регіональної виконавчої влади до реальних проблем розширеного відтворення індустрії молочного скотарства та молокопереробної сфери. В попередні роки не спостерігалось інвестиційної активності у сфері виробництва та переробки молока якраз через відсутність дієвих форм взаємодії органів державного управління та суб'єктів молокопродуктового бізнесу.

Надзвичайно актуальною є проблема формування молокопродуктових кластерів для Волинської області, де агропродовольчий комплекс за багатьма позиціями ще не відійшов від кризового шоку, зумовленого демонтуванням командно-адміністративної системи господарювання. Розвиток молокопродуктового підкомплексу Волинської області у 90-х роках минулого століття характеризувався цілим комплексом негативних тенденцій, пов'язаних з системною економічною кризою, яка охопила національне господарство в цілому. У 1995 році рівень рентабельності виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах становив -22,2% (рис. 1). Це пов'язано з демонтажем цілого ряду сільськогосподарських підприємств, особливо у адміністративних районах Поліської зони. У наступні періоди рівень рентабельності виробництва молока у даній категорії господарств суттєво збільшився. У 2000 році він становив 6,4%, у 2005 – 19,0%, у 2007 – 20,0%.

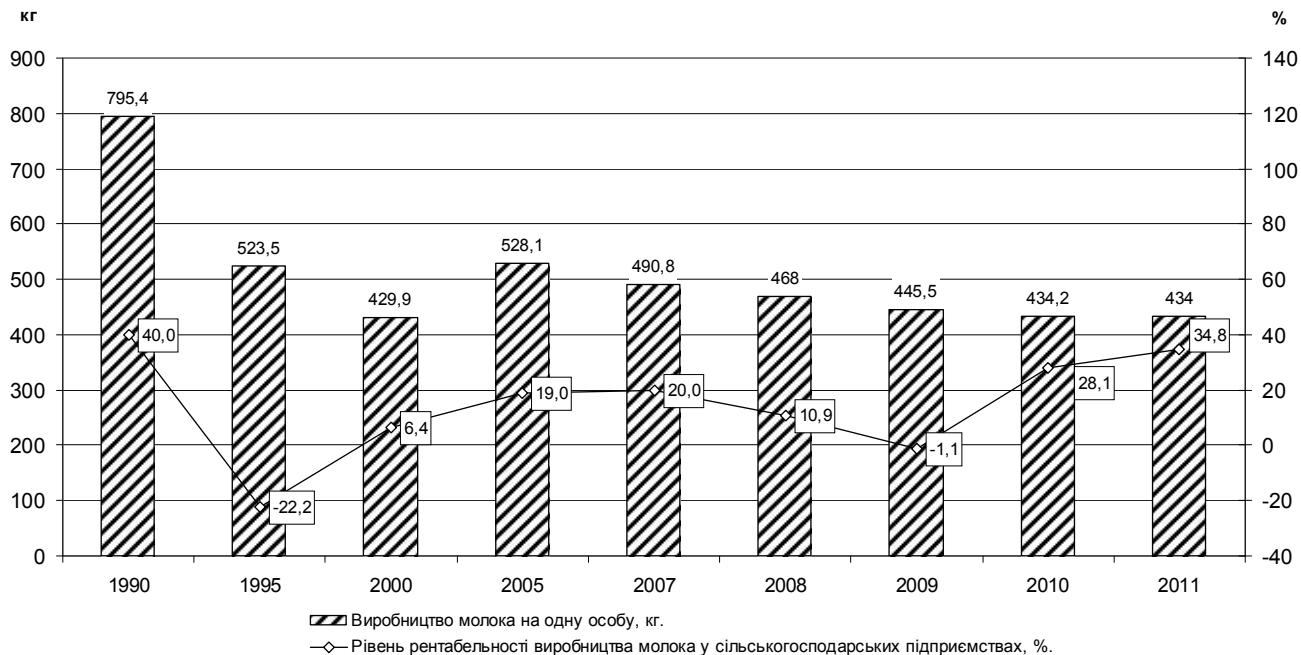

Рис. 1. Виробництво молока на одну особу та рівень рентабельності виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах Волинської області (за даними Головного управління статистики у Волинській області)

Збитковою діяльністю сільськогосподарських підприємств по виробництву молока була у 2009 році, про що свідчить від'ємне значення показника рентабельності виробництва молока (він становив -1,1%). У 2010 та 2011 роках рентабельність виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах значно підвищилася, в першому випадку вона становила 28,1%, у другому – 34,8%.

Віддзеркаленням стану молокопродуктового підкомплексу Волинської області є динаміка виробництва молока на одну особу. Якщо у 1990 році на одну особу вироблялося 795,4 кг., у 1995 – 523,5 кг., то у 2011 році цей показник знизився до рівня 434 кг. Зменшення виробництва молока на одну особу за період з 2005 по 2011 рік пов'язане із зменшенням виробництва молока в цілому як на сільськогосподарських підприємствах, так і на господарствах населення. Причинами згортання виробництва даного виду продукції тваринництва є низький рівень закупівельних цін на сире молоко, що не закладає відповідних стимулів для збільшення його виробництва, особливо в особистих селянських господарствах, високий рівень затратності його виробництва у зв'язку із значною вартістю паливно-мастильних матеріалів, кормів та низьким рівнем ветеринарного забезпечення.

З викладеного вище випливає висновок, що молокопродуктовий підкомплекс агропромислового комплексу Волинської області перебуває в кризовому стані. Подолання такого стану пов'язується із залученням в даний сегмент господарського комплексу стратегічних інвесторів та формуванням інтегрованих підприємницьких структур на базі виробників молока та молокопереробних підприємств. Організаційна форма кластерного утворення якраз і дозволить забезпечити таку інтеграцію і приплив інвестиційних ресурсів.

З огляду на це пропонується у Волинській області створити молокопродуктовий кластер. До нього увійдуть Департамент агропромислового розвитку обласної державної адміністрації, молокопереробне підприємство (інноваційне ядро кластеру), молочарські кооперативи, що об'єднують дрібних виробників молока, сільськогосподарські підприємства-крупнотоварні виробники молока, фінансово-кредитні установи, дорадчі служби, вищі навчальні заклади та науково-дослідні установи (рис. 2).

Рис. 2. Структура молокопродуктового кластеру та інструменти регулювання його розвитку

Вищим представницьким органом даного утворення виступатиме кластерна рада, куди увійдуть представники всіх учасників кластеру. Департамент агропромислового розвитку має отримати право блокувати рішення, які приймаються більшістю кластерної ради, якщо вони йдуть в розріз з основними пріоритетами розвитку молокопродуктового бізнесу всього регіону: приріст поголів'я великої рогатої худоби молочного напрямку, стабілізація закупівельних цін на молочну сировину, активізація племінної справи, розбудова індустрії кормовиробництва.

Саме в умовах кластера Департамент агропромислового розвитку як розпорядник бюджетних коштів може більш ефективно використати економічні преференції щодо стимулювання процесів нарощення виробництва молока, поголів'я племінних молочних корів та забезпечення найбільш вразливих верств населення соціальними видами молока і молокопродуктів. Поясненням цього є те, що даний підрозділ державного управління, як і суб'єкти молокопродуктового бізнесу, які отримують преференції, є учасниками одного об'єднання, що змушує і перших, і других більш зважено підходити до витрачання бюджетних коштів, оскільки від цього значною мірою залежить їх спільний успіх.

В межах кластера Департамент агропромислового розвитку має на рівноправних умовах надавати преференції у формі прямих дотацій як особистим селянським господарствам, так і сільськогосподарським підприємствам. Обов'язковою умовою для перших має бути наявність сучасного охолоджувального устаткування та пристроїв сепарації молока, для других – сучасних доїльних апаратів та відповідного зооветеринарного забезпечення. Одноосібники зможуть придбати холодильні установки за умов входження в молочарські кооперативи, що створить відповідну фінансову базу для даних капіталовкладень, а сільськогосподарські підприємства зможуть виробляти високоякісну молочну сировину в умовах будівництва сучасних молочних ферм. За таких умов прямі дотації мають спрямовуватися на:

- виробництво екологічно чистого молока, особливо на територіях, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС (Любешівський, Камінь-Каширський та Маневецький райони);

- виробництво молока, що відповідає вітчизняним стандартам як за жирністю, так і за вмістом білка (це стосується всіх категорій господарств і переважної більшості адміністративних районів);

- забезпечення приросту поголів'я молочних порід корів, що відзначаються високим рівнем продуктивності (виплата особистим селянським господарствам за кожну додаткову голову ВРХ);

- закупівля племінного поголів'я корів і нетелей спеціалізованими молокопродуктовими підприємствами (фінансування 50 % вартості придбаного поголів'я).

Департамент агропромислового розвитку має також надавати преференції й підприємствам, що розвивають заготівельно-транспортну та транспортно-логістичну інфраструктуру виробництва і переробки молока. Такі преференції мають надаватися у формі компенсацій ставок за коротко- і довгострокові банківські кредити, які надаються з метою придбання сучасних молоковозів, облаштування молокоприймальних пунктів, будівництва складських приміщень. В межах кластера органи державного управління мають обов'язково регулювати максимальний рівень цін на молокопродукцію, щоб не допустити проявів недобросовісної конкуренції по відношенню до суб'єктів молокопродуктового бізнесу, які не є учасниками молочного кластера. Будучи рівноцінними учасниками молочного кластера, якими є управління агропромислового розвитку та молокопереробні підприємства, перші можуть стимулювати других до зниження ціни реалізації молокопродуктів для дітей та людей похилого віку шляхом компенсації частини втрат.

Інноваційним ядром молокопродуктового кластера у Волинській області виступить ПАТ «Рожищенський сирзавод». Дане підприємство має одну з найбільших мереж молокоприймальних пунктів в області, охоплює заготівлею більше половини адміністративних районів області. За обсягами закупленого молока в останні роки ПАТ «Рожищенський сирзавод» поступався лише ПАТ «Ковельмолоко». Якраз ПАТ «Ковельмолоко» і є основним конкурентом сирзаводу щодо

заготівлі молока в адміністративних районах області.

ПАТ «Рожищенський сирзавод» одним з перших на початку 2000-х років диверсифікувало власну виробничу програму відповідно до сучасних вимог ринку, завоювало стабільні ринкові ніші на ринках Російської Федерації, зарекомендувало себе надійним партнером місцевої влади в питаннях реалізації важливих для регіону соціальних проектів. Дане підприємство неодноразово ставало переможцем ряду представницьких конкурсів, які проводилися в крупних промислових та фінансових центрах Російської Федерації. Більше того, воно має стабільну сировинну зону, що сформована з виробників молока, яке відзначається високим рівнем якості, і має доволі розгалужену заготівельно-транспортну інфраструктуру для своєчасної його доставки на переробку.

Одним з основних стимулів входження ПАТ «Рожищенський сирзавод» до молокопродуктового кластера буде компенсація частини його капітальних витрат, спрямованих на модернізацію виробничого устаткування, освоєння нових видів продукції, сертифікацію та стандартизацію, придбання сучасних систем оцінки якості продукції, за рахунок коштів обласного бюджету. У випадку якщо проекти даного підприємства будуть надзвичайно капіталомісткими, преференція буде надаватись у формі компенсації частини процентів за кредитні ресурси, що будуть надаватись фінансово-кредитною установою (учасником кластера). Дане підприємство, форсуючи впровадження як продуктивних, так і процесних інновацій у відтворювальному процесі, розширюватиме потребу у молочній сировині, робочій силі та допоміжних матеріалах. У першому випадку це сприятиме зростанню попиту на сире молоко, що викличе підвищення товарності виробництва молока в особистих селянських господарствах та розширення потужностей сільськогосподарських підприємств, у другому – спонукатиме до створення нових робочих місць для місцевого населення, а у третьому – розширюватиме замовлення для підприємств-суміжників.

До складу молокопродуктового кластера увійде, як уже зазначалося, фінансово-кредитна установа. Основним мотивом входження фінансово-кредитної установи (банку) буде розміщення

на її депозитах вільних коштів працівників суб'єктів підприємницької діяльності – учасників молочного кластера, що створюватиме ресурсну базу для надання кредитних ресурсів (для учасників кластера на пільгових умовах, для третьої сторони – на загальних). Крім того, фінансово-кредитна установа буде обслуговувати експортну діяльність ПАТ «Рожищенський сирзавод», що розширить можливості даної установи щодо здійснення валютних операцій. Через дану установу варто проводити операції, пов'язані з придбанням кормових добавок, ветеринарно-санітарних препаратів, виробничого обладнання та племінної худоби.

Враховуючи те, що з 2011 року Кабінет Міністрів України компенсує половину затрат сільськогосподарським підприємствам, які здійснюють будівництво молочних ферм, суб'єкти аграрного бізнесу будуть зацікавлені в розширенні масштабів такого будівництва. Іншу частину витрат вони будуть фінансувати за рахунок кредитних ресурсів комерційного банку-учасника кластера. Для підвищення надійності кредитування проектів будівництва сучасних молочних ферм банк-учасник кластера надаватиме кредитні ресурси партнерам по об'єднанню за процентною ставкою нижчою від середнього рівня по Україні.

Зацікавленість банку в кредитуванні особистих селянських господарств та сільськогосподарських підприємств щодо розширення потужностей виробництва сирого молока, розширення кормової бази та будівництва міні-молокозаводів зросте у найближчій перспективі у зв'язку зі зняттям останніх обмежень щодо вільного обороту сільськогосподарських угідь (сільськогосподарські землі зможуть виступати як застава). Більше того, накопичення заставних земель в банку, який виступає учасником молокопродуктового кластера, унеможливуватиме спекулятивні операції щодо їх придбання нерезидентами та агрохолдингами і створюватиме інституціональні передумови для їх перепродажу іншим учасникам кластера, які відзначаються високим рівнем ефективності і мають всі можливості для розширеного відтворення.

Враховуючи те, що молокопродуктовий кластер включатиме значну кількість суб'єктів підприємницької діяльності

і відзначатиметься високим рівнем диверсифікованості, до його складу мають увійти: апарат цінового моніторингу, дорадчі служби та лабораторії визначення якості щодо ідентифікації молочної продукції на предмет її відповідності вітчизняним стандартам якості та безпечності. Безпосередню участь у формуванні цих підрозділів мають взяти Луцький національний технічний університет, який має в наявності фахівців із товарознавчої експертизи, і Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, що готує фахівців з господарського права.

Створення молокопродуктового кластера у Волинській області дасть можливість:

1) розширити можливості інноваційного ядра (ПАТ «Рожищенський сирзавод») щодо модернізації виробничого устаткування і нарощення конкурентних переваг над своїми конкурентами, а також збільшення попиту на молочну сировину та допоміжні матеріали. Кластерна форма дасть змогу підвищити рівень довіри з постачальниками сировини та унеможливить прояви недобросовісної конкуренції на регіональному ринку молока;

2) нарощення обсягів виробництва на ПАТ «Рожищенський сирзавод» призведе до збільшення попиту на молокосировину в особистих селянських господарств та сільськогосподарських підприємств, що прискорить процеси розширеного та якісного оновлення молочного поголів'я та сприятиме розбудові матеріально-технічної бази зберігання, транспортування та первинної переробки молочної сировини;

3) входження до складу молочного кластера фінансово-кредитної установи дасть можливість його учасникам отримувати кредити за пільговими процентними ставками, а управління агропромислового розвитку полегшить процес компенсації ставок за коротко- і довгострокові банківські кредити, що спрямовуються на модернізацію існуючих та будівництво нових молочних ферм, розбудову інфраструктури заготівельно-транспортних організацій та розширення потужностей польового кормовиробництва;

4) створення в структурі кластера лабораторій з визначення якості молочної сировини і молочної продукції дасть можливість ідентифікувати центри виробництва неякісного сирого молока та

низькосортної молочної продукції, що виступить передумовою диференційованого підходу щодо надання преференцій суб'єктам молокопродуктового бізнесу;

5) спростить процес формування молокопереробними підприємствами власних сировинних зон шляхом участі у будівництві сучасних молочних ферм та в розбудові молокоприймальних пунктів в окремих населених пунктах.

Висновки. Важливою передумовою узгодження інтересів органів державної влади та місцевого самоврядування, виробників молока, молокопереробних підприємств, фінансово-кредитних установ, навчальних закладів є створення кластерних утворень. Дана форма підприємницької діяльності дозволяє на добровільній основі поєднати зусилля різних суб'єктів молокопродуктового ланцюга щодо підвищення рівня капіталізації виробництва та переробки молокосировини. Створення молокопродуктового кластера дасть можливість інвестиційні ресурси молокопереробного підприємства спрямувати в розширене відтворення потенціалу сировинних зон та суб'єктів аграрного підприємництва, які спеціалізуються на молочному скотарстві. Більше того, молокопродуктовий кластер дасть можливість поступово відроджувати депресивні сільські території, в тому числі розбудовувати і модернізувати соціальну інфраструктуру села.

1. Березівський П.С. Регіональні особливості формування нових виробничих сільськогосподарських структур різних організаційно-правових форм господарювання як неінвестиційний чинник інтенсифікації сільського господарства / П.С.Березівський, Н.П.Осова // Агросвіт. – 2008. – №19. – С. 8–13.

2. Божидарнік Т. Форми підприємництва в молокопродуктовому підкомплексі: проблеми інституціоналізації та перспективи інтеграції / Т. Божидарнік // Економіст. – 2010. – № 12. – С. 42-45.

3. Васильченко О.М. Формування спеціалізованих молочнотоварних підприємств оптимальних розмірів / О.М. Васильченко, А.В. Кучер // Економіка АПК. – 2009. – №6. – С. 41–49.

4. Даниленко А. С. Розвиток підприємництва в АПК України (територіально-прикладні аспекти). – Львів: ІРД НАН України, 1997. – 224 с.

5. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми / Бородіна О.М., Кирилюк С.В., Попова О.Л. та ін.; за ред. О.М. Бородіної. – К. : Ін-т екон. та прогноз. НАНУ, 2008. – 264 с.

6. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. – К.: Логос, 2001. – 380 с.

7. Зубець М.В. Кластерний підхід інтеграції та інноваційно-інвестиційного розвитку АПК / М.В. Зубець, С.А. Володін // Вісник аграрної науки. – 2009. – №11. – С. 5–8.
8. Ільчук М. М. Агропромислова інтеграція в молокопродуктовому під комплексі // Науковий вісник НАУ Вип. №56. – К.: НАУ, 2002. – С. 38 – 42.
9. Козак О.А. Український молочний сектор: тенденції і перспективи розвитку / О.А. Козак // Агроінком. – 2008. – №3–4. – С. 37–41.
10. Крисанов Д. Кластеризація економічної діяльності та обслуговування як інструмент сталого розвитку сільських територій / Д. Крисанов, Л. Удова // Економіка України. – 2009. – №10. – С. 69–75.
11. Мельник І.О. Поглиблення інтеграції в молокопродуктовому під комплексі / І.О.Мельник // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Спецвипуск 2(26), Т. 1 – Миколаїв, 2004. – С. 212–216.
12. Моргун О.В. Напрями розвитку молочної галузі та молокопереробної промисловості / О.В. Моргун // Економіка АПК. – 2009. – №7. – С. 62–66.